

De dochter van Auschwitz

Tova Friedman en Malcolm Brabant

*De dochter van
Auschwitz*

Ik was een van de jongste overlevenden
van Auschwitz. Dit is mijn verhaal.

Vertaald door Irene Goes

Eerste druk 2024
Vierde druk 2025

ISBN 978-90-492-0656-7
ISBN 978-94-023-1907-1 (e-book)
ISBN 978-90-528-6621-5 (audio)
NUR 320

Oorspronkelijke titel: *The Daughter of Auschwitz*
Vertaling: Irene Goes
Omslagontwerp: Stephen Mulcahey Design, bewerkt door Pinta Grafische Producties
Zetwerk: Mat-Zet bv, Weesp

© 2022 Tova Friedman en Malcolm Brabant
© 2024 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Voor mijn geweldige ouders, Reizel en Machel,
die ons allemaal hebben gered.

En voor mijn kinderen en kleinkinderen,
die nooit zullen vergeten.

VOORWOORD

Toen ik wegreed na mijn ochtend met Tova, kwamen de slotregels van Shakespeares *King Lear* in me op:

De oudsten hebben het meest gedragen; wij die jong zijn zullen
nooit zoveel zien, of zo lang leven.

Elie Wiesel zou het volgens mij wel goedvinden als we deze zin gebruiken om Tova Friedman neer te zetten als een heldin van waarheid en geheugen.

Sir Ben Kingsley, februari 2022

PROLOOG

Mijn naam is Tova Friedman. Ik ben een van de jongste overlevenden van het nazivernietigingskamp Auschwitz-Birkenau. Al bijna mijn hele volwassen leven ben ik bezig mensen te vertellen over de Holocaust, om ervoor te zorgen dat ze die nooit zullen vergeten.

Ik ben geboren als Tola Grossman in Gdynia, Polen, in 1938, een jaar voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Nadat ik alle fases van de poging van de nazi's om het Joodse volk uit te roeien had meegemaakt, ben ik uiteindelijk verhuisd naar Amerika, waar ik trouwde met Maier Friedman en mijn voornaam uiteindelijk heb veranderd in Tova.

Hoe vaak ik en de handvol nog in leven zijnde overlevenden ons verhaal ook delen, het lijkt erop dat het langzaam wordt vergeten. Ik ben me rot geschrokken toen een onderzoek van september 2020 in opdracht van de Conference on Jewish Material Claims Against Germany uitwees hoe schrikbarend de onwetendheid is onder jonge Amerikanen.

Twee derde van de respondenten had geen idee hoeveel Joden door de Holocaust zijn omgekomen. Bijna de helft kon geen enkel concentratiekamp of getto noemen. Drieëntwintig procent geloofde dat de Holocaust een mythe was, of overdreven. Zeventien procent vond het oké om er neonazi-ideeën op na te houden. Een Europees onderzoek uit 2018 liet zien dat een derde van de Europeanen even weinig wist of

zelfs niet eens had gehoord van de Holocaust. Het wees ook uit dat twintig procent vond dat de Joodse invloed in het zakenleven en de financiële wereld te groot is.

Deze verbijsterende en alarmerende cijfers wijzen maar op één feit: dat antisemitisme, oftewel Jodenhaat, opnieuw aan een opmars bezig is in de Verenigde Staten en in Europa. Ik kan niet geloven dat na alles wat we in de getto's en in de vernietigingskampen van de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, diezelfde verraderlijke mentaliteit als in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw opnieuw de kop opsteekt. De Holocaust, de vreselijkste misdaad van onze geschiedenis, is nog maar tachtig jaar geleden, en nu al uit ons geheugen verdwenen? Dat is echt een idee om misselijk van te worden.

Ik ben nu drieëntachtig, en met dit boek hoop ik voor het nageslacht vast te leggen wat er is gebeurd, zodat de slachtoffers niet worden vergeten. Net zomin als de methoden die zijn gebruikt om ze te verdelgen.

Veel mensen vragen zich af of de wereld waarin we nu wonen lijkt op het Europa van de jaren dertig, toen het nazisme en fascisme opbloeiden in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. In die tijd was antisemitisme de officiële staatspolitiek van Duitsland onder Adolf Hitler. Nu is het zo dat geen enkele regering ter wereld deze doctrine wettelijk heeft vastgelegd en nergens wordt ze door de hele bevolking ondersteund. Maar toch, iedereen kent wel landen waar discriminatie voorkomt en misschien zelfs openlijk wordt toegestaan.

Haat is een van de snelst groeiende fenomenen van vandaag. En dan gaat het om alle vormen van haat, vooral gericht op minderheden. Waar je ook bent ter wereld, ik smeed je, herhaal niet de geschiedenis waaraan ik ben blootgesteld.

Vergeet niet, de Holocaust begon minder dan twintig jaar nadat Adolf Hitler *Mein Kampf* schreef, zijn masterplan voor het uitroeien van het Joodse volk. In het internettijdperk gaat verandering veel sneller dan tachtig jaar geleden. We moeten continu waakzaam zijn, en dapper genoeg om ons uit te spreken.

Net toen we in dit boek de laatste puntjes op de i zetten, gaf president Vladimir Poetin zijn troepen bevel om buurland Oekraïne bin-

nen te vallen, waarmee de wereldvrede onder druk is komen te staan. De beelden kwamen me zo bekend voor. Doodsbange kinderen en volwassenen, de vernietiging van huizen en families, oorlogsmisdaden, miljoenen ontheemde mensen, honger, schuilplaatsen en massagraven. En ik hoop dat na bijna acht decennia waarin we hebben kunnen nadenken over de onmenselijkheid van de mens tijdens de Holocaust, Oekraïne ons kan helpen herinneren hoe belangrijk het is om de mensen te helpen die door de verschrikkingen van de oorlog worden getroffen.

Ik wil dat jullie bij het lezen gaan proeven, voelen en ruiken hoe het leven voor een kind in de Holocaust was. Ik wil dat jullie in mijn schoenen gaan staan en in de voetstappen treden van mijn familie, ook al hadden we op het dieptepunt niet eens schoenen. Ik wil dat jullie de dilemma's begrijpen en de onmogelijke keuzes die we moesten maken. Ik hoop dat jullie boos worden. Want als je boos bent, dan is er een kans dat je die woede met anderen gaat delen, en zo wordt de kans groter dat we een volgende genocide kunnen voorkomen.

Ik kom uit een lange traditie van mondelinge overlevering, waardoor ik mezelf meer als verhalenverteller zie dan als auteur. Daarom heeft mijn vriend Malcolm Brabant me geholpen. Hij is nogal goed met woorden en beelden.

We ontmoetten elkaar in Polen, in januari 2020, bij de herdenking van de vijfenzeventigste verjaardag van de bevrijding van Auschwitz op 27 januari 1945.

Malcolm heeft als oorlogsverslaggever gewerkt. Hij was in de jaren negentig getuige van de etnische zuivering in Bosnië-Herzegovina. Hij kent de stank van genocide. Hij is een paar keer aan de dood ontsnapt en hij heeft erge dingen meegemaakt die anders zijn dan wat ik heb meegemaakt. Wat we gemeenschappelijk hebben is dat we het allebei hebben overleefd.

Om mijn kindertijd in de juiste context te kunnen plaatsen, heeft hij zich grondig verdiept in de bezetting door de nazi's van Polen.

Terwijl we zo samen bezig waren de geluiden, geuren en smaken van de Holocaust te laten herleven, merkte ik dat er verborgen herinneringen boven kwamen drijven. Soms hielden ze me de hele nacht

wakker. Alles wat mij en de mensen om me heen is overkomen ligt ergens diep in de krichten van mijn onderbewuste begraven. Met mijn achtergrond als therapeut moet ik er rekening mee houden dat leeftijd en de tijd mijn ergste herinneringen kunnen hebben aangetast. Ons brein en ons lichaam zijn buitengewone instrumenten, met overlevingsmechanismes die we misschien wel nooit helemaal zullen begrijpen.

Sommige details van mijn verhaal komen misschien niet helemaal overeen met andere ooggetuigenverklaringen over de Holocaust. Na de oorlog heeft mijn moeder onophoudelijk gepraat over wat er met ons was gebeurd, zodat ik het niet zou vergeten. De gesprekken die ik hier in dit boek terughaal zijn niet letterlijk zo gevoerd. Maar wat inhoud, toon en aard betreft bieden ze een getrouwe weergave van wat er destijds is gezegd. Iedereen heeft zijn eigen herinneringen en versies van de waarheid. Dit is mijn waarheid.

Ik geloof niet dat ik lijd aan overlevendenschuld, wat een van de componenten is van wat psychiaters het ‘overlevendensyndroom’ noemen. Diegenen die deze aandoening hebben, straffen zichzelf voor het feit dat ze nog leven, hoewel ze geen schuld dragen. Ik denk niet dat de zes miljoen Joden die in de Holocaust zijn gestorven zouden willen dat ik me schuldig voel. In plaats daarvan heb ik ervoor gekozen om een nieuwe term te omarmen: ‘overlevendengroei’. Daarmee zet ik mijn ervaringen actief in om een betekenisvol leven op te bouwen als eerbetoon aan degenen die in de Holocaust zijn gestorven. Ik zal ze niet vergeten.

Ik heb het trauma gekanaliseerd tot wat ik ‘het ongedaan maken van Hitlers plan’ noem. Hij wilde ons geloof uitwissen door onze kinderen te vermoorden. Het grootste deel van mijn volwassen leven heb ik me gewijd aan het tegenovergestelde doel, namelijk door mijn gezin volledig in onze cultuur onder te dompelen. Mijn acht kleinkinderen zijn het bewijs van onze continuïteit.

In deze memoires refereer ik aan deze genocide als de Holocaust, hoewel de Hebreeuwse term voor catastrofe, Shoah, de correctere aanduiding is van deze exclusief Joodse tragedie.

Auschwitz is in mijn DNA gaan zitten. Bijna alles wat ik in mijn

naoorlogse leven heb gedaan, elke beslissing die ik heb genomen, is beïnvloed door mijn ervaringen tijdens de Holocaust.

Ik heb het overleefd. En een overlevende heeft de taak om de anderhalf miljoen kinderen te vertegenwoordigen die door de nazi's zijn vermoord. Zij kunnen niet spreken. Daarom is het mijn taak, boven alles, om dat voor hen te doen.

Tova Friedman, Highland Park, New Jersey, april 2022

1

RENNEN VOOR ONS LEVEN

*Auschwitz II, oftewel vernietigingskamp Birkenau,
door Duitsland bezet Zuid-Polen, 25 januari 1945
Leeftijd: zes jaar*

Ik wist niet wat ik moest doen. Geen van de kinderen in mijn barak wist wat te doen. De herrie buiten was angstaanjagend. Zoiets had ik nog nooit gehoord. Zo veel geschiet. Salvo's en losse schoten. Een pistool klonk anders dan een geweer. Ik had ze allebei van dichtbij in actie gezien en gehoord. Geweren maakten een knallend geluid, pistolen een soort plof. Het resultaat was hetzelfde. Mensen vielen bloedend op de grond. Soms schreeuwden ze het uit. Soms ging het zo snel dat er geen geluid meer uit kwam. Bijvoorbeeld als ze in hun nek of achterhoofd werden geschoten. Andere keren pruttelden, krasten en gorgelden ze alleen maar. Dat vond ik het ergst. Als ze gorgelden. Mijn oren konden er niet tegen. Ik wilde dat het gorgelen zou stoppen. Zowel voor hen als voor mij.

Ergens buiten onze barak klonk geknal en geplof en *ratatata ratatata*. Het waren machinegeweren. Die had ik ook zien schieten. Ik wist wat voor schade ze aanrichtten. En ik was er als de dood voor.

De ruiten rammelden in de vensters die de hele lengte van beide muren besloegen, op ongeveer drie à vierenhalve meter boven mijn hoofd, tegen het dak. Normaal schudde het glas door de wind. Dit was anders.

Het was als onweer zonder bliksem. Iets wat klonk als donder gromde in de verte. Hoewel de houten muren het lawaai van buiten dempten, leek het wel of alle mensen in alle barakken tegelijk aan het kreunen en schreeuwen waren. Alle honden in het kamp gromden en blaften nog vernijmiger dan anders. Die honden. Die doodenge, valse honden.

Ik hoorde de Duitse bewakers keihard schreeuwen. Ik verafschuwde hun taaltje, met al die keelklanken. Ik werd bevangen door angst als de Duitsers ook maar hun mond openden.

De Duitse taal heb ik destijds nooit zacht horen spreken. Het klonk altijd snoeihard, onbegrijpelijk, en meestal ging het gepaard met geweld. Ze vormden de woorden achter in hun keel en spuugden ze dan uit met een hoop gesnauw, gegrom en gesis. Een beetje zoals de prikeldraadversperring die ons gevangenhield en soms mensen electrocuteerde die het lukte om op hun eigen manier te sterven en niet op de manier die de nazi's hadden opgelegd. Veel gevangenen werden neergeschoten voordat ze het hek bereikten.

De Duitse stemmen leken bozer dan gewoonlijk. Was dit zoals het klonk als de wereld verging? De oorlog was dichterbij dan ooit. En deze keer was het een echte oorlog, met soldaten die tegen elkaar vochten. Niet de oorlog die ik kende, die waarin doorvoede bruten in grijs of zwart uniform hongerlijdende vrouwen en senioren naar de grond traptten en ze dan in de rug of door het hoofd schoten. Waar kinderen de gaskamer in werden gejaagd en als kleine verkoolde vlokjes de schoorsteen uit vlogen.

Ik had geen idee wat de oorzaak was van de spanning die door de kieren tussen de houten wanden kwam zetten. Ik keek op naar de lange ramen. Als je zo keek, via deze schuine hoek, door de glazen vensters bovenin, dan zag de hemel er vreemd uit. Het was natuurlijk somber weer omdat het hartje winter was. Maar het leek wel donkerder dan het zou moeten zijn. Was dat rook in de lucht? Waren dat deeltjes die naar beneden kwamen dwarrelen? Ze zagen er anders uit dan ik gewend was. Deze leken groter. Was er brand buiten? Kwamen de vlammen dichterbij? Er was maar een vonkje voor nodig om onze barak in een vuurstapel te veranderen. Ik had een knoop in mijn lege maag. Nu zat ik echt in de val.

Ik deed wat ik normaal deed als ik soelaas zocht. Ik klom op de rode bakstenen muur die over de hele lengte van de barak liep. De bakstenen kwamen tot ongeveer zestig centimeter boven de grond. Ze dienden als afscheiding tussen de rijen stapelbedden van driehoog aan beide zijden, en namen de warmte op van een haard die midden in de ruimte stond. Hoewel het vuur langzaam doofde waren de stenen nog steeds een beetje warm. Ik ging er op mijn hurken bovenop zitten en drukte mijn tenen in de stenen om er zo veel mogelijk warmte uit op te nemen.

Er waren heel veel kinderen bij mij in het blok, ik kon ze niet tellen. Veertig, vijftig, zestig misschien. De oudsten waren bijna tieners. Ik was een van de jongsten en kleinsten. Iedereen had een vuil, besmeurd gezicht en diep weggezonden ogen met zwarte kringen van slaap en honger. We liepen in vodden die om ons skelet hingen. Sommige kinderen droegen een streepjespak.

Niemand wist wat er aan de hand was. Het ochtendappèl was overgeslagen. Het nummer op mijn linkerarm begon opeens te jeuken. Voor het eerst sinds de cijfers in mijn vlees waren gezet, was er niet naar gekeken. A-27633. De identiteit die de nazi's me hadden opgelegd. Ik had het niet horen roepen. Onze routine was verbroken. Er moest dus wel iets raars aan de hand zijn. We hadden niets te eten gekregen en waren uitgehongerd. We hadden in de rij gemoeten voor een korst droog brood of een kom lauwe watersoep waar als we geluk hadden sporen van onduidelijke groenten in zaten. De honger beukte ons in de buik.

Hoelang zaten we al zo? Ik kon de tijd niet meten, afgezien van het daglicht dat schaduw in de barak liet vallen en hoe die schaduw weer terugtrok. Het kon niet lang duren voordat de zon, waar die ook was, zou wegzakken tot onder de ramen, en dan zaten we al snel weer in het pikkedonker.

In alle bedden werd gehoest, gesnuft, gejammerd. Ondanks de vrieskou rook het naar met urine doordrenkte paardendekens en bedpannen die uitpuilden van de ontlasting. Sommige kinderen grienden hoog in hun keel, of probeerden hun tranen te onderdrukken. Huilen was besmettelijk. Iedereen ging er kapot aan. Als je eenmaal begon,

dan werd je nog verdrietiger dan anders. Je begon te denken aan hoe vreselijk het allemaal was en dan kon je niet meer stoppen. Ik gaf niet toe. Ik huilde nooit. Ook al had ik er nog zo'n behoefte aan, ik klemde mijn kaken op elkaar en overwon het.

Mama had me geleerd om niet te huilen, hoe kwetsbaar of bang ik ook was. Zo klein als ik was, ik had behoorlijk wat wilskracht, al zeg ik het zelf.

'Waar is de *Blockälteste* gebleven?'

'Die heb ik vandaag nog niet gezien.'

'Ik heb haar sinds gisteren niet meer gezien.'

'Ze is weg. Laten we naar buiten gaan.'

'Nee, we kunnen niet naar buiten.'

'Als ze ons snapt krijgen we slaag, en dan gaat ze ons aangeven bij de Duitsers.'

De *Blockälteste*, de blokoudste, was de vrouw die de leiding had, die de bevelen van de Duitsers uitvoerde. Net als wij was ze Joods. De Duitsers beloonden haar met extra eten en een eigen kamer. Ze had een enorme eetlust. Ik vond haar fors. Maar ja, voor mij als klein kind was iedereen een reus. In ruil voor het doen van het vuile werk van de nazi's kon de blokoudste rustig languit gaan liggen slapen zonder dat iemand haar deken stal of haar in de rug porde met een knie of een elleboog.

Hoewel de blokoudste angst gebruikte om ons eronder te houden, gaf haar aanwezigheid wel een soort *Ordnung muss sein*, zoals de Duitsers altijd zeiden. Ik geef rustig toe dat ik bang was voor die vrouw. Maar zonder haar was het chaos. En bovendien, en dat was erger, zonder haar was er geen eten.

Normaal waren alle barakken op slot en vergrendeld. De blokoudste moet zo'n haast hebben gehad om te vertrekken, wanneer dat ook was geweest, dat ze niet de moeite had genomen ons te tellen of op te sluiten. Ik kwam in de verleiding om naar buiten te glippen, maar de herrie was te eng. Geen van de kinderen durfde over de drempel te stappen. Het was alsof er een krachtenveld hing dat ons tegenhield. We waren geconditioneerd om bevelen op te volgen en zonder bevelen konden we ons niet bewegen.

Opeens ging de deur open. Iedereen schrok.

Er kwam een vrouw binnen die ik niet herkende. Ze zag er heel slecht uit. Haar gelaatstreken waren vertrokken door ondervoeding. Haar gezicht was niet meer dan een schedel met een laag perkament als huid. Haar ogen lagen diep in de oogkassen. Maar haar lichaam was gezwollen. Dat deed uithongering met je. Je vlees zwol ervan op. Plukjes donkerbruin haar staken uit onder een lap stof die tot sjaal was gemaakt in een zinloze poging om wat warmte vast te houden. De vrouw keek naar me.

‘Tola!’ riep ze uit. ‘Daar ben je, mijn kind!’

Je zag de opluchting op haar gezicht. Haar strakke wangspieren ontspanden zich en haar ogen glinsterden. Net als haar groene ogen en vage glimlach dat waren. Ik ging op de bakstenen staan, in de war. Ze leek meer op een vogelverschrikker dan op een mens. Ze klonk als mijn mama, maar was ze het echt?

En wat deed ze in mijn barak? Ze zou op de vrouwenafdeling moeten zijn. Ik was vijf maanden geleden bij haar weggehaald toen het hoog zomer was en ik ziek was geworden. Ik had haar stem van dichtbij gehoord toen we naar de gaskamer liepen en toen we weer terugliepen. Maar ik had haar niet gezien. Sterker nog, ik had mama’s gezicht al zo lang niet gezien dat ik was vergeten hoe ze eruitzag. Ik was eraan gewend geraakt dat ik geen vader of moeder had. Ik was vergeten dat ik ook maar iemand had op de hele wereld. Ik dacht dat ik helemaal alleen was. Maar misschien had ik nu dus toch iemand? Ik wist het even niet meer. De vrouw zag dat ik aarzelde.

‘Tola, ik ben het. Mama,’ zei ze, met een bredere lach.

Ik kon het niet geloven.

Is het echt mijn mama? vroeg ik me af.

Ik sprong van het muurtje af en rende op haar af. Ik voelde dat er een lach van oor tot oor op mijn gezicht doorbrak. Het was het eerste gelukkige gevoel in maanden.

Ze hurkte naast me, hield mijn gezicht vast en keek me recht in de ogen. Toen sloeg ze haar armen om me heen en kustte me. Ik knuffelde haar terug, zo stevig als ik kon. Ze rook naar mijn moeder. Ze was echt mijn mooie mama. Gevangene A-27791. Mijn mama.

‘Luister goed, Tola. Ze verzamelen alle mensen hier om naar Duitsland te lopen. Helemaal naar Duitsland, honderden kilometers,’ zei ze. ‘Kijk me aan. Dan schieten ze me neer. Dan ga ik dood. Ik kan niet lopen. Kijk mijn voeten.’ Ze wees naar beneden.

Mama had geen schoenen aan. Haar voeten waren in lappen gewikkeld. Ze zagen eruit alsof ze in alle haast waren verbonden. Aan de onderkant waren ze doordrenkt en het vocht trok op. Mama’s kuit en enkels waren paarsrood van de kou, een teken van uithongering. Het kamp zat vol vogelverschrikkers en geraamtes.

‘Misschien haal je het. Jij kunt de mars overleven. Maar dit is geen wereld voor kinderen. Ik wil niet dat je in je eentje overleeft. Dus laten we ons proberen te verstoppen. Er is een kans dat we het samen overleven. En als we doodgaan, dan zijn we bij elkaar. Ga je met me mee?’

‘Ja, mama. Ja, ik ga met je mee,’ antwoordde ik.

Al sinds ik was geboren had ik in een wereld geleefd waarin Joods-zijn betekende dat je voorbestemd was om te sterven. Het was heel normaal dat je gevraagd werd om te sterven. Alle Joodse kinderen gingen dood. En ik deed altijd wat mama zei. Mama zei altijd de waarheid. Ik vertrouwde haar. Verder niemand. Mama zei de waarheid omdat het mijn leven kon redden als ik die wist. Dat is wat mama zei. En ze bleef het zeggen. In het getto. In het werkkamp. In de veewagon. En voordat ze ons uit elkaar haalden in het concentratiekamp.

Hoewel ze het had gehad over samen doodgaan, had mama me toch blij gemaakt door te zeggen dat we kans maakten op overleven als ik deed wat ze zei. Net als altijd was ze heel eerlijk. Andere ouders zouden misschien de waarheid wel hebben willen verbergen in zulke omstandigheden. Mijn moeder niet. Informatie was macht, zo vond zij, en het kon mijn leven redden.

Maandenlang was ik alleen geweest. Er was niemand geweest om me te beschermen. Ik dacht altijd dat ik in mijn eentje dood zou gaan, wat dood dan ook was. Maar nu had ik weer iemand die om me gaf. Ik zou alles doen wat mama vroeg. Ik realiseerde me dat ik niet meer alleen was, en dat luchtte me zo op.

Mama zei niets. Ze nam me bij de hand en leidde me de barak uit.

We liepen een brandlucht in. We hoorden hout knappen. Spugen.

Was het een groot kampvuur? Bovenal was ik wanhopig op zoek naar warmte om mijn lijf te ontdooien. Maar toen kneep mama in mijn hand en vergat ik dat ik het koud had. Overal hing dikke rook. De brand was dichtbij, het klonk heel hard en maakte me bang. Rook van hout vermengd met andere geuren. Olieachtig. Dat zwarte spul dat ze op wegen en daken smeren. En nog iets anders. De rotte stank van brandend vuilnis. Bergen vuilnis.

Mama schoot steeds met haar hoofd naar links en naar rechts en weer terug, zoekend naar mogelijk gevaar. Hand in hand liepen we door de sneeuw, stevig doorstappend. Ze leek te weten waar ze heen ging. Ik wist dat ik heel stil moest zijn. Als je ook maar één kik gaf, kon dat je dood zijn. Mama hoefde niets te zeggen.

Haar haast en spanning nam ik over. Ik voelde het avontuur. Mijn honger verdween, mama's liefde maakte dat ik me veilig voelde en geborgen. De lappen om haar voeten sopten bij elke stap. Ik registreerde niet dat de sneeuw door mijn dunne witte veterschoentjes mijn voeten zonder sokken natmaakte. Het enige wat ik voelde was de warmte van mama's hand en haar liefde, die door mijn hele wezen stroomde.

Ik kon mijn ogen bijna niet geloven. Voor het eerst waren er geen ss'ers of wrede Duitsers die ons tegenhielden. Tussen de gebouwen door zag ik soms in de verte flarden van soldaten met lange jassen die gevangenen bijeendreven en die zich klaarmaakten voor de mars naar Duitsland. De nazi's leken te vloeken en orders te schreeuwen.

Ik was zowat op de dag af een jaar ouder dan de oorlog. Vrijheid had ik nooit gekend. Mijn overleven hing af van mijn vermogen om het humeur van mijn bewakers te peilen. Ondanks hun brute aard wist ik dat ze gewoonlijk eng beheerst waren. Maar vanochtend waren ze bijna hysterisch en schoten ze zomaar op arme stakkers die niet snel genoeg gehoorzaamden.

Ik gaf geen krimp wanneer ze iemand doodmaakten. Zolang als ik me kon herinneren had ik gezien dat er mensen werden vermoord. Ik had geleerd mijn emoties te bedwingen. Waar ik bang voor was, waren de Duitse herders met die valse, schuimende kaken van ze. Die rotbeesten waren groter dan ik als ze rukkend aan de riem van hun geleider op hun achterpoten stonden. Toen mama en ik die zomer aankwa-

men bij het perron en uit de veewagon kwamen, had ik gezien hoe de honden de mensen opjoegen over de rails in de richting van de schoorstenen en de rook.

ss'ers keek ik nooit in de ogen, de *Schutzstaffel*, Hitlers elitecorps, de fanatiekste nazi's van het Derde Rijk. Meer dan een half jaar was het me gelukt om uit de weg te blijven van hun razernij. Mama had het me goed geleerd: 'Als je een Duitser passeert, dan kijk je weg of naar de grond. Zorg dat je nooit blikken kruist. Kijk ze niet recht in de ogen. Daar hebben ze een hekel aan. Dan worden ze boos en halen uit. Het kan je de kop kosten.'

Ik zag hun zwarte rijlaarzen, de strakke, zwarte, glanzend gepoetste laarzen – die ss-laarzen die tot de knieën kwamen. Ik zag hun rijzweep, het mes aan hun riem, hun doodshoofdsymbolen en de vinger waarmee ze de trekker overhaalden. Ik keek tot aan hun schouders en epauletten. Ik zal een IJzeren Kruis hebben gezien op een borst of om een hals. Ik dacht dat alle niet-Joodse mannen ter wereld dit uniform droegen. Maar ik keek nooit naar hun gezicht. Daarentegen had ik wel in de ogen van de honden gekeken. En zij starden terug. Ze slobberden en kwijlden en grauwden en gromden en spanden de pezen in hun nek. De honden wilden hun tanden in mijn vlees zetten en me aan stukken scheuren.

Mama nam me bij de hand en leidde me zo dicht mogelijk langs de lage houten gebouwen. We bevonden ons in het noordwestelijke deel van het vernietigingskamp dat bekendstond als Birkenau en dat deel uitmaakte van het Auschwitzcomplex. Rechts hadden we dekking van gebouwen waar het mannenhospitaal was gevestigd. En links, rij na rij aan barakken die ze scheidde van de toegangspoort, de Poort des Doods, waar gevangenen bijeen werden gedreven voor de exodus. Zo onzichtbaar mogelijk leidde mama me in zuidelijke richting. Op weg naar het treinspoor dat ons zes maanden eerder naar Birkenau had gebracht.

Het geluid van trucks in de verte, sommige trokken op, andere draaiden stationair. Door megafoons gebrulde bevelen schreeuwden om aandacht. Een of twee keer trok mijn moeder me de beschutting van een gebouw in, en hurkten we zo diep als we konden. Als we maar

niet gezien werden. Hoewel we nog vrij ver af waren van de wacht-torens bij de omheining wist ik dat als de bewakers ons zagen, ze met-een zouden beginnen te schieten of de soldaten beneden zouden inschakelen. En als we gevangen werden, dan zouden we in de rij moeten gaan staan. Omsingeld door de mannen met hun honden. En dan was er geen ontsnappen meer aan de mars waar mama van had gezegd dat ze die niet zou overleven.

Waar het maar kon doken we weg in donkere hoekjes, duimend dat we geluk zouden hebben. De dicht op elkaar neergezette barakken boden beschutting. Maar bovenal werden we geholpen door de paniek onder de Duitsers. De Russen kwamen eraan. Ze waren niet ver meer. De wraakzuchtige Russen. De nazi's hadden zo'n haast om weg te komen dat ze niet zagen dat gevangenen A-27791 en A-27633, het meisje met de witte veterschoentjes, bezig waren te ontsnappen.

Door de adrenaline stonden al mijn zintuigen op scherp. Mijn oren en neus vertelden me bijna net zoveel als mijn ogen. Wat ontbrak was de stank die sinds onze aankomst hier in het kamp had gehangen. Die ziekmakende, blijvend aanwezige geur. Die zwavelachtige lucht van rotte eieren – de stank van verbrand haar vermengd met gegrild vlees die in je neusgaten drong en zich daar als pokken vastzette op zenuwuiteinden en in het geheugen. Voor het eerst had ik die afschuwelijke misselijkmakende smaak niet in mijn mond.

Vandaag klonk er veel meer lawaai dan gisteren, toen ik een paar minuten in mijn eentje buiten was geweest. Ik was geïntrigeerd geweest door de stilte uit de andere kinderbarak, twee gebouwen verder. Het was er angstaanjagend stil, en dus had ik naar binnen gegluurd, ondanks het risico dat de blokoudste woest zou worden. Maar ik werd niet op de proef gesteld. Het gebouw was leeg. De kinderen waren gewoonweg verdwenen.

Mijn moeders hand stevig vasthoudend merkte ik dat ik de kou niet meer kon negeren. Ik wou dat ik wanten had. Ik had handschoenen gezien die aan een touwtje vastzaten aan een meisjesjas in de barak naast ons. Mijn vingers waren bevroren. Ik moest van de kou af zien te komen. Plunderen was de norm. Om te overleven was het cruciaal. En het was niet hetzelfde als stelen. Toch had ik de handschoenen niet

gepakt. Zodra ik kon praten en het kon begrijpen was mij geleerd om eerlijk te zijn, en aardig. Het meisje van wie ze waren kon ze nodig hebben als ze terugkwam, hoewel ik diep vanbinnen wist dat ze niet terug zou komen. Toch wilde ik niet profiteren van haar dood. En daarom had ik de handschoenen laten hangen.

Na tien minuten bereikten we het gebouw waar mama naar op zoek was geweest. Ze trok me mee naar binnen. Het blok was een vrouwenhospitaal, hoewel er heel weinig medische instrumenten te zien waren. Het was een tussenstation tussen het leven en de dood. Veel bedden werden bezet door dode en stervende lichamen. In hun haast hadden de Duitsers hen achtergelaten. De zaal galmde van het gekreun en gesnik van vrouwen.

Mijn moeder ging alle bedden af, schuddend aan de vorm onder de dekens. Soms bewoog een vrouw dan. Waar er tekens van leven waren liep mama door. Ik snapte niet waar ze mee bezig was en ik durfde het niet te vragen. Mama ging elk bed langs, en dan legde ze de rug van haar hand op de lichamen.

‘Die is koud,’ zei mama, en ze ging door met haar zoektocht.

En toen snapte ik eindelijk wat ze zocht. Ze stak haar hand onder een deken en raakte een volgend lijf aan. Deze vrouw bewoog niet, maar was nog wel warm. Ze was pas net overleden.

‘Tola, luister goed,’ zei mama. ‘Je moet alles doen wat ik je zeg. Als je dat niet doet, dan lopen we het risico dat je doodgaat.’

‘Ja, mama.’

‘Doe je schoenen uit en ga in dit bed liggen.’

Zo snel als ik kon trok ik mijn witte veterschoentjes uit. Het bed was hoger dan het bed waar ik normaal op sliep, en ik moest geholpen worden om erop te komen.

‘Ga onder deze deken liggen, bedek jezelf en ga met je gezicht naar de vloer liggen. Je gaat naast deze vrouw liggen en ik ga je toedekken zodat er niets te zien is. Niet je voeten en niet je hoofd. Je moet heel stil blijven liggen. En geen kik geven. Wat er ook gebeurt, wat je ook hoort. Hoor je me? Ik zal de enige persoon zijn die de dekens wegtrekt, niemand anders.’

Ze kwam dichterbij.